

Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774),

Ötüken Neşriyat,

Mayıs 2014, 300 sayfa.

Ömer Bıyık,

Fatih ORTA¹

Kırım Hanlığı, Altın Orda'nın varisleri arasından teşkilatı, gücü ve bilhassa coğrafyası ile öne çıkan ve Osmanlı'nın tüm Karadeniz politikasını üzerine tesis ettiği bir siyasi teşekküldür. Bu hanlık uzun yıllar bölgedeki tüm siyasi aktörlerle ilişkide bulunmuş olmasına karşılık Altın Orda geleneklerinin yanı sıra Osmanlı'dan da etkilenmiştir. Fakat ne yazık ki ülkemizde Kırım Hanlığı'na dair bir ilgisizlik vardır. Gerçi günümüzden 10-15 yıl öncesine nazaran bir alaka var olsa da yine yapılan çalışmaların sayısı azdır. Polonya, Rusya, Ukrayna gibi ülkelerin tarihçilerine göre geriden gelinmektedir. Mezkur ülkeler Kırım'ın siyasi ilişkilerde bulunduğu ve hakim olduğu sahalarda yer almaları ve kaynaklara ulaşım

¹ Balıkesir Üniversitesi Tarih Bölümü Lisans Talebesi

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

kolaylıkları olmasından dolayı avantajlı olsalar da Osmanlı bakiyesi olan Türkiye’de Kırım tarihine dair malzemeler yok değildir. Yazarın da önsözde belirttiği gibi, *Kırım Kadı Sicileleri’nin ilim alemine duyurulmasıyla beraber bu hanlığa karşı alaka artmaya başlamıştır* (s.11). Yazar da eserinde bu çalışmasında Kadı ya da Şer’iyye sicillerinden faydalanarak takriben 175 yıllık bir devreyi ele almıştır.

Halen Ege Üniversitesi Tarih Bölümünde görevli olan Dr. Ömer Bıyık tarafından hazırlanan bu kitap, yazarın doktora tezinin gözden geçirilmiş hali olup 1600-1774 arası Osmanlı idaresindeki Kırım Hanlığı’nı incelemektedir. Eser, önsöz, kaynaklar, giriş, üç ana bölüm, sonuç ve kaynakçadan müteşekkildir. Ayrıca en sona ekler mahiyetinde kitaptaki tabloların bir listesi ilave edilmiştir.

Kaynaklar kısmında yazar, eserinde faydalandığı Kırım Hanlığı Şer’iyye Sicilleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri, Topkapı Müzesi Arşivi belgeleri, Seyahatnameler, El yazma eserler hakkında malumat vermiştir. Giriş kısmında ise Kırım coğrafyası ve en eski zamanlardan Rus hakimiyetine kadarki tarihi dönem ve olaylara dair bilgileri havidir.

Birinci bölüm *İdari Yapı*’ya dair olup Kırım’ın Osmanlı nüfuz ve hakimiyetine nasıl girdiğini, bunun neticesinde coğrafi sınırların nasıl teşekkül ettiğini belirten yazar *Kırım’ın İdari Yapısı* başlıklı kısımda ise Kerç, Kefe, Suğdak gibi yerleşim yerlerine değinilerek Osmanlı’nın Kırım’da direk olarak hangi bölgelerde idare kurduğuna ve coğrafi hudutlara dair bilgiler verilmiştir. Buna göre, *Kırım Yarımadasının doğusunda yer alan Kerç ve Taman Osmanlıların doğrudan yönettiği yerlerdir. Kırım yarımadasının Kefe eyaletine giren toprakları hariç, kalanı hanlığın kontrolünde idi* (s.36-37). Aynı bölümde alt başlık olarak Kırım Hanlığı’nın idaresindeki Bahçesaray, Mankub, Karasu, Şirin, Argın, Mangit, Akmesicid, Eski Kırım, Ferahkirman gibi kazalar hakkında malumat verilerek genel durumları da ele alınmıştır. Kefe Eyaletine bağlı bu kazalar içinde Hanlığın merkezi olan Bahçesaray hariç XVI. Asırdaki en büyük yerleşim yeri Mankub olarak dikkat çekmektedir. Bu bölümde mezkur kazalara bağlı köylere dair bilgiler tablolarda sunulmuştur.

Akabinde Kırım Hanlığı’nın teşkilat yapısına geçilerek han, kalgay, nureddin, feodal beyler, Şirin Sülalesi, Divan hakkında bilgi verilmiştir. Burada yazarın belirttiğine göre, *Kırım Hanlığı teşkilat yapısında Altın Orda devlet geleneği ve Osmanlı yönetim modeli*

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

görülmektedir (s.48). Filhakika Kırım'da Osmanlı etkisi günden güne daha çok hissedilir hale gelmiş, ancak Altın Orda'da tevarüs edilen gelenekler ve Cengiz Han'a olan saygı ve bağlılıkta devam etmiştir. Devamında hanların Osmanlı Devleti'ndeki statüleri, hanlığın askeri yapısı ve dış ilişkileri ele alınmıştır. Bu bölümde yazarın en çok üzerinde durduğu hususlardan birisi de Kırım'da feodal beylerin durumudur: “*Kırım Hanlığı'nda, fedal yapı içinde kabile aristokrasisi egemenliği, hanlığın kuruluşundan yıkılışına kadar etkili olmuştur*” (s.49). Bu beylere Karaçi Beyler denilirdi ve han divanında hususi yerleri vardı. Bu beylerin hanlığın Osmanlı ile olan ilişkileri de çoğu zaman hanlığın kaderinde etkili olmuştur.

Hanların Osmanlı Devlet'indeki konum ve durumu da önemli bir meseledir. Kitapta bu konuya dair bilgiler bulmak mümkündür: “*Kırım Hanlarından II. İslam Giray (1584-1588) döneminde, ilk defa Osmanlı padişahının adının hutbede başta okunması, Osmanlı nüfuzunun ne denli arttığıнын bir göstergesidir. Ancak Kırım hanları, sikkelerde keni adlarına yer vermişlerdir. Osmanlı gözünde hutbe ve sikke sahibi bir İslam hanedanı sayılmasına rağmen Kırım Hanı, gerçekte sultan tarafından atanan ve azl edilen ayrıca onun emriyle seferlere katılmak zorunda kalan bağlı bir bey durumunda idi. Osmanlı yönetimine girdikten sonra Kırım hanlarına düzenli olarak maaş ödenmiştir*” (s.58-59).

İkinci bölüm ise Kırım'ın sosyal yapısına ayrılmıştır. *Kırım'da Sosyal Yapı, Şehir Hayatı, Evkaf* konuları incelemeye tabi tutulmuştur. *Kırım'da Sosyal Yapı* başlığı altında Kırım'ın etnik ve dini yapısı ile birlikte Tatar, Nogay, Çerkesler ve Müslüman olmayan topluluklar işlenmiştir. Kırım'da kölelik, aile hayatı ve hukuk ve hukuk yapısı hakkında da bilgi verilmiştir.

Kölelik günümüzde kötü bir soruna işaret ediyor olsa da, eski zamanlarda durum tam tersiydi. Köleler günlük hayatın her alanında varlardı, hatta savaşlarda dahi yer almaktaydılar. Zira Osmanlı Devleti'nde kölelere ve kölelik müessesine ilgi ve rağbet vardı, onlar için kanunlar da vardı. Bundan dolayı Kırım'ın sosyo-ekonomik yaşantısında da kölelerin varlığı yadsınamaz. Hatta Tatarlar bir dönem Osmanlı'da köle ticaretini ele geçirmişler ve kitapta da buna işaret edilmiştir (s. 108). Kırım'da hukukun işleyişi ise Hanefi fihhına göreydi. Bu da hukuktaki Osmanlı tesirine delalettir.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Takip eden kısımda Bahçesaray, Kefe, Karasu, Gözleve Akmescid örneklerinde Kırım'da *Şehir Hayatı* iredelenerek Kırım şehirleri hakkında umumi bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre, "*Hanlığa ait şehirleri kendi içinde değerlendirdiğimizde Bahçesaray'ın en büyük şehir olduğusöylenebilir. Bahçesaray hanlığın merkezi olduktan sonra, Gözleve giraylara ait ikini büyük şehir görüntüsündeydi. Karasu, kanaatimize göre XVII ve XVIII. yüzyıllarda büyük bir gelişme göstererek Gözleve şehri ile hemen hemen aynı büyüklüğe ulaşmış bir şehirdir. Yine bu dönemde Akmescid, kasaba ya da küçük bir şehir görüntüsündedir*" (s.160). *Evkaf* başlıklı bölümde ise vakıfların işletilmesi ve denetimi, para vakıflarının ne olduğuna temas edilerek Arslan Giray Han örneğinde vakıfların sahip olduğu öneme dair malumat verilmiştir. Bu dönemde Kırım'da var olan vakıflar desteklenmiş ve yenilerinin de kurulması teşvik edilmiştir. Burada Kırım'daki vakıflara dair bilgileri hazırlanan tablolarda bulmak mümkündür.

Üçüncü bölümde *Mali Yapı ve Ekonomi*'ye ayrılarak gelirler ve üretim sahaları hakkında bilgi verilmiştir. Gelirler kısmında Hanlığın hangi kalemlerden geliri olduğu açıklanmıştır. Yazar, "*Kırım Hanının iktisadi kaynakları yalnızca adaletle ilgili aktiviteleri ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadardı. Yarımadanın pek çoğu on un finansal kontrolü dışındaydı. Ekonomik olarak verimli toprakların bir bölümü, feodal beylerin, vakıfların ve Osmanlı memurlarının elinde bulunuyordu*" (s.182) diyerek hanlığın ekonomik kaynaklarının ne kadar kısıtlı olduğunu gözler önüne seriyor. Bu durumda hanlığın gelir kalemlerini eminliklerin kazançları, tuzlalar, darphaneler, mukataa sahaları vs. sayabiliriz. Burada ayrıca Kırım'da hangi paraların kullanıldığına dair bilgilerde verilmiştir.

Hanlığın gelirleri kısıtlı kalemlere dayanıyorsa da, Osmanlı Devleti'nin de bu durumda olduğu söylemek imkansızdır. Osmanlı Devleti'nin hakim devlet olarak gelirinin Kırım Hanlığına nazaran daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı'nın gelir kalemleri olarak toplanan vergileri, gümrükleri, cizyeyi sayabiliriz. Ayrıca şunu da söylemek elzemdir, Osmanlı Devleti Kırım yarımadasındaki toprakları oradaki görevlilerine *Tımar* olarak dağıttığı görülmektedir (s.195).

Takip eden *İktisadi Sektörler ve Üretim* adlı alt bölümde icra edilen tarım ve hayvancığa dair bilgiler havi olup toprağın kullanım tasarrufundan da bahsedilmiştir. Kırım yarımadasında arpa ve buğday üretimi fazlaydı. Yarımadanın kuzeyindeki bozkırlarda

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

yetiştirilen buğday, bölge ihtiyacını karşılamanın yanında İstanbul'un gereksinimlerine de cevap veriyordu (s.206). Ayrıca Kırım'lı beylerin seferlerde ele geçirdikleri köleler de tarım sahalarında istihdam edilerek üretime katkıları amaçlanıyordu (s.206). Tatarların bir bozkır toplumu olması hasebi ile hayvancılığa atfettikleri önem bilinmektedir. Yazarın bildirdiğine göre, “özellikle Tatarların hayatında at unsuru dikkat çekmektedir. Sicillerde çok sayıda at ile ilgili dava ve kayıtlara rastalamaktayız” (s.211). Bununla birlikte hayvanlığın sadece ata dayalı olması imkansızdır. “Büyükbaş hayvanlar içinde at ve devenin dışında, öküz, inek, dana, tosun gibi hayvanlar ayrıca kuzu, koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların tereke kayıtlarında çokça yer alması, Kırım'da hayvancılığın servet unsuru olarak ön sıralarda değerlendirildiğini göstermektedir” (s.214). Ayrıca müslümanların haricinde de gayr-i İslam ahalinin de hayvancılıkla meşgul olduğu ifade edilmiştir.

Kırım coğrafyası ticari faaliyetlerin yoğun şekilde icra edildiği bir güzergahtır. Bundan dolayı yıllardan beri doğu ve batıdan muhtelif milletlerden tacirlere ve mallarına ev sahipliği yapmıştır. Yarımadanın önemli yerlerinden olan Kefe XVII. Asra değin ticaretteki önemini korumuştur. Şehirlerdeki esnafı korumak adına köylerde ve kırsal mahallerde ticaret yasaklanmıştı. Bıyık'ın belirttiğine göre, *tüccarlar tarafından Anadolu, İran ve diğer çevre yerlerden getirilen mallar Kırım'da satılmaktaydı. Gemilerle gelen mallar Kefe, Gözleve, Balıklıova gibi iskelelerden gümrük vergisi ödendikten sonra iç piyasada halkın ihtiyacına sunulmaktaydı* (s.219). Daha evvel değindiğimiz üzere Kırım'da yabancı tacirlerde etkindi. Onların ticaret yapması engellenmemiş olsa da bazı kısıtlamalara maruz kalmışlardır.

“Kırım'da yabancı tüccarın getirdikleri mallarını doğrudan halka satmalarına müsaade edilmiyordu. Yabancı tüccar, mallarını sadece kervansarayda toptan satabiliyordu. Bu uygulama ile yerli esnafın korunmasına çalışılmıştır” (s.219).

Bununla birlikte Kırım'a yabancı tacirlerin geldiği Kırım'lı tüccarlarda ihtiyaç duyulan malları temin etmek maksadıyla Çerkezistan, İran, Polonya, gibi memleketlere gitmişlerdir (s.220). Kırım coğrafyası gereği sadece transit kara ticaretinin yapılması beklenemez. Deniz ticareti de Kırım'da büyük önem arz etmektedir, hatta deniz ticareti karaya göre rağbet görüyordu.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kırım'da ticareti yapılan emtianın belli başlı olanları kürk, köle, tütün, maden ve diğer kalemler arasında yer alan kahve, deri, kösele, kirpas, boya, keten, pamuk iplik nevinden mallardır. Bunlar arasında bilhassa kürk ve köle ticareti öne çıkmaktadır. Kürk ticareti bilhassa Osmanlı şehirleri ile yapılmakta olup devletin gündün güne büyümesi ile başlarda olmayan kürk kullanımına rağbet sürekli artmıştır. Ayrıca kürk kullanımı Kırım'da da yaygındır. Tereke kayıtlarına göz atıldığı zaman kürklerin miras olarak bırakıldığı görülecektir. Köle ticareti ise Kırım'da çok eskilere dayanan bir mazisi vardır. Bıyık'ın aktardığına göre,

“Kırım'da çoğunlukla Rus, Leh, Boğdan, Kalmuk, Çerkez, Macar, Acem ve Gürcü kökenli köleler yer almaktadır. Köle satışlarında kölenin ismi, din, milliyet ve fiziki durumu belirtiliyordu. Köle satışları nakit para karşılığında gerçekleştiği gibi mal takası şeklinde de olabilmekteydi” (s.231 ve 234).

Köleler ayrıca tereke kayıtlarında görüleceği üzere miras olarak da bırakılabilmekteydi.

Bu bölümde ayrıca alışverişte kullanılan ölçü ve tartı birimleri hakkında da malumat verilmiştir. Üçüncü bölümün önemli başlıklarından birisi de esnaf ve narh sisteminin de incelendiği kısımdır. Buna göre, mumcular, bakkallar, kasaplar, dellallar vs. esnaf hakkında bilgi verildikten sonra narh usulüne temas edilmiştir. Narh sistemi bir malın yetkili makamlarca tespiti yapılan en yüksek satış fiyatıdır. Bu usül Osmanlı Devleti'nde de çok önemli bir yere sahiptir. Yazara göre,

“Kırım Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan narh kayıtları toplu olarak yer aldığı gibi, çoğu zaman da davaların aralarına sıkıştırılmıştır. Narhların her yıl düzenli olarak sicillerde yer almadığı görülmektedir. Bu durum fiyat hareketlerini daha iyi izlememize engel oluşturmaktadır” (s.256).

Bu kısımda ayrıca narh verilen bazı ürünlerin fiyat değişimi tabloda gösterilmiştir (s. 259-264 arasında).

Elimizdeki eserin bizce en önemli tarafı *Kırım Kadı Sicilleri* temel olarak hazırlanmış olmasıdır. Bununla birlikte Kadı Sicillerine göre hazırlanmış olan tezler ve kitapların

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

mevcudiyeti artık bu konu ve sahadaki çalışmaların artacağıın da bir habercisidir. Bıyık'ın hazırladığı kitap, takribi 175 yıllık devreyi kapsayan bir eser olmakla beraber daha önce hazırlanmış tez ve kitaplara nazaran Kırım'ın soyo-ekonomik ve idari yapısını genel olarak ele almasıdır. Temennimiz bu türden çalışmaların artmasıdır.